

PROF. DR. ABDULLAH UÇMAN'LA SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ÜZERİNE 20 DERS HAKKINDA BİR SÖYLEŞİ

Zeynep Karaca

- **Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün dört ana başlıktan oluştuğunu biliyoruz: “Büyük Ümitler”, “Küçük Hakikatler”, “Sabaha Doğru” ve “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır”. Hayri İrdal'ın II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan bu geniş bakış açısı üzerine neler söylemek istersiniz? Böyle geniş bir manzara çizmesinin sizce temel gerekçeleri nelerdir?**

Tanpınar'ın, romanda Hayri İrdal'ın bakış açısıyla II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini ele alması, bu zaman aralığının bizim yakın tarihimizde siyasi, sosyal ve kültürel, hemen her alanda çok önemli olayların yaşandığı yıllara tekabül etmesi dolayısıyladır. Türk toplumu Tanzimat'tan itibaren bir taraftan Batılılaşmaya çabalarırken bir taraftan da benliğinden uzaklaşmamaya, bir medeniyet dairesinden başka bir medeniyet dairesine girmeye çalışmaktadır. Toplum, Tanpınar'ın tabiriyle, tam bir “düalite” (ikilem) içindedir. Otuz üç yıl süren Abdülhamid saltanatının sona ermesiyle, 600 yıllık imparatorluğun sonu yaklaşır. Büyük ümitlerle ilan edilen Meşrutiyet, tam anlamıyla bir sukutuhayal olur. İmparatorluğun enkazı üzerine kurulan Cumhuriyet ise eleştiriye açık birtakım ilkelerine rağmen yine de modern bir devlettir. 1901 yılında, yani XX. asrın başında dünyaya gelen Tanpınar, söz konusu bu üç devri yaşayan insanları yakından tanımış, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren bir kısım olaylara ise bizzat şahit olmuş bir müşahit gözüyle romanı kaleme almıştır.

Tanpınar'ın *Mahur Beste* romanında Sabri Hoca, romanın bir yerinde romanın asli kahramanı Behçet Bey'e hitaben şöyle der:

Sen bir medeniyetin iflâsı nedir, bilir misin? İnsan bozulur, insan kalmaz; bir medeniyet, insanı yapan kıymetler manzumesidir. Anlıyor musun şimdiki derdin büyüklüğünü? (...) Her şeyin bir çaresi vardır, fakat insan bozuldu mu bunun çaresi yoktur!

İşte bir medeniyetin hazin sonu... Tanpınar'ın bütün romanlarında bir şekilde bu hazin son veya trajedi ele alınır.

Tanpınar'ın Türk edebiyatı açısından önemi malum. Hatta zikrettiğiniz gibi Mehmet Kaplan, "Bir tek Tanpınar Türkiye'yi kurtarabilir." diyor. Sizin açınızdan ve Mehmet Kaplan'ın yorumundan Tanpınar'ın bugünkü önemi nedir?

Tanpınar, özellikle 70'li yıllardan bu yana eserleriyle, eserlerinde ileri sürdüğü görüşlerle, üzerinde en çok durulan, fikirleri tartışılan, sanatçı kimliği dışında, gerçek anlamda bir aydın hüviyetindedir. Tanpınar, Türkiye'nin problemleri karşısında, gerek kendinden önceki gerekse kendi çağdaşı bir kısım fikir adamları gibi ucuz ve basit çözüm yolları teklif etmez. Onun bu bağlamda söylediği "*Değişerek devam etmek, devam ederek değişmek!*" sözü çok önemlidir; maizi, yani topyekûn millet olarak, geçmişimizi inkâr etmeden yaşamak ve geleceğe ümitle bakmak.

Kitapta ilk ders "Türkiye'yi Kurtarmak" başlığını taşıyor. Tanpınar'ın "Bu memleket çocuklarına kendinden başka bir şey düşünme imkânı tanımıyor." diye bir sözü vardır. Sizce Tanpınar'ın Türkiye rüyası nasıldır?

Tanzimat'tan beri Türkiye'yi kurtarmak için Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Garpcılık gibi çeşitli fikir akımları; Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Ademimerkeziyetçiler gibi siyasi gruplar ortaya çıkmış ama Türkiye'nin problemleri hâlâ halledilebilmiş değil. Tanpınar'ın, gerek *Huzur*'da gerekse *Yaşadığım Gibi*'de ve *Mücevherlerin Sırrı*'nda yer alan bir kısım yazılarında bu hususta önemli fikirleri var. Tanpınar *Beş Şehir*'in ön sözünde, "*Mâzi ile nerede ve nasıl*

anlaşacağız? Mâzi daima mevcuttur, kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz.” der. Onun bu çerçevede, yayımlandığı sırada sanıyorum gözden kaçan, “istihsal”den, “iş ahlakı”ndan, “iktisadi reform”dan söz ettiği “İş ve Program” adını taşıyan yazıları çok önemli görüşler ihtiva ediyor.

Tanpınar, İngiliz toplumu gibi, herkesin işinde gücünde olduğu, mevcut yer altı ve yer üstü kaynaklarını kullanabilen, mutlu insanların yaşadığı müreffeh bir Türkiye tasavvur ediyor.

Romanda aynı zamanda Doğu ve Batı mukayeseleri var. Tanpınar’ın Doğulu oluşu ama Batı’yı bilmesi... Türkiye’nin modernleşme tarihinde özellikle Meşrutiyet’ten sonra bazı yazarların yüzünü Batı’ya dönmesi... Tanpınar’da bu dinamikler nasıl ilerliyor?

Tanpınar, hemen bütün eserlerinde içinden geldiğimiz dünyayı yani geçmişimizi inkâr etmeden; Bâkî’yi, Dede Efendi’yi, Sinan’ı, Neşâtî’yi, Itrî’yi, Yesarîzâde’yi tanıyarak Bach’ı, Wagner’i, Leonardo’yu, Baudelaire’i anlama ve sevmeye taraftarıdır. Tanpınar, hocası Yahya Kemal gibi Batı’ya giden ama oradan kaybolmayan ve “eve dönen” adamdır. Özellikle Cumhuriyet’ten sonraki yıllarda büyük ölçüde maziye ait değerlerin inkâr edildiği veya yok sayıldığı bir dönemde Tanpınar sessizce bunların müdafaasını yapmış; Fuzûlî’yi, Bâkî’yi, Nef’î’yi, Nedim’i, Dede Efendi’yi yeniden keşfetmemiz ve onlara sahip çıkmamız gerektiğini çeşitli şekillerde dile getirmiştir.

Romanın dilinin ironik olduğunu biliyoruz. Tanpınar’ın gerçek hayatta da nüktedan bir karakter olmasının bunda etkisi elbette vardır. Ama mesela eski sofularla alay edilmesi, yenileşme rüyasında olan Cumhuriyet’le alay edilmesi, tam olarak nerede durur? Tanpınar’da ironinin kaynakları üzerine neler söylemek istersiniz?

Birtakım gerçekleri ya da çarpıklıkları çeşitli endişelerle dile getiremediğiniz zaman, daha doğrusu aleni bir şekilde eleştiri yapamadığınız durumlarda genellikle ironiye başvurulur. Tanpınar da, diğer romanlarından farklı olarak burada böyle bir yolu tercih etmiş. Cumhuriyet Türkiye’sindeki “Güneş-Dil Teorisi” gibi, Türk milletinin geçmişini Etiler’e, Akatlar’a, Frigyalılar’a bağlamak gibi anlamsız, dayanaksız, abes bazı teşebbüsleri bu şekilde eleştirmiş. Çok yakından tanıdığı birtakım insanlarla romanda alay ediyor. Tanpınar hayatının sonuna kadar CHP’li; İsmet Paşa’ya sadakatle bağlı biri ama partinin bazı görüşlerini, mesela dil ve din karşısındaki tutumunu asla tasvip etmiyor, *Günlükler*’inde bu hususta çok açık eleştiriler var. Dikkatle okuduğumuzda, romanda da bu bağlamda birçok eleştirinin bulunduğunu fark ederiz.

Tanpınar’da ironinin kaynakları üzerinde ciddi bir araştırma yapılması lazım. Ayşe Demir’in çalışması hariç henüz böyle bir çalışma yapılmadı.

Mehmet Kaplan, “Hayri İrdal bir yönüyle Tanpınar’dır.” diyor. Buna katılıyor musunuz? Hayata bakışı, maddi zorlukları ve olayları yorumlama biçimi, biraz da karakteri ona bunu düşündürmüş olsa gerek. Hayri İrdal üzerinden Tanpınar

biyografisine ulaşabilir miyiz?

Tabii her bakımdan, tıpatıp Hayri İrdal eşittir Tanpınar, diyemeyiz ama her romanda karşımıza çıkan karakterlerde yazardan şöyle ya da böyle bazı çizgiler, bazı izler bulunabilir. Yazar bir kısım görüşlerini yeri geldikçe, kahramanları aracılığıyla ifade edebilir. Ama Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında olduğu gibi Hayri İrdal Tanpınar'ın prototipi değildir yani Hayri İrdal üzerinden Tanpınar'ın biyografisine ulaşamaz.

Evet, Tanpınar da Hayri İrdal gibi hayatı boyunca maddi sıkıntılar çekmiştir ama o hiçbir zaman buradaki "enstitü" gibi, son derece abes bir oluşumun içinde yer almamıştır.

Romanda, İstanbul'un bazı semtlerinin kullanması, buraların dönemin şehir hayatının merkezinde yer alması üzerine neler söylemek istersiniz? Tanpınar'ın zaman ve mekânı kullanış biçimi de tarihî ve sosyolojik bir veri olarak okunmaya müsait midir?

Romanda olaylar büyük ölçüde sur içi İstanbul'unun merkezi diyebileceğimiz Şehzadebaşı, Vezneciler ve Edirnekapı semtlerinde geçiyor. Bu semtler Tanpınar'ın doğup büyüdüğü, çocukluğunun geçtiği yani çok iyi bildiği; insanlarıyla, binalarıyla, hemen her şeyiyle yakından tanıdığı semtler. Romandaki olayların çoğunun buralarda geçmesi bu yüzdendir.

Yanlış hatırlamıyorsam "Tanpınar'ın Romanlarında İstanbul Semtleri" adıyla daha önce bir çalışma yapıldı.

Romanın yazılış biçiminde de şahıs ve eşya adlarının özel anlamlar ifade etmesinin Tanpınar'daki karşılığı nedir? Yine çağın güncel alanlarından psikanalizin kullanılması ve rüya kavramının yer alması... Tüm bunlar çerçevesinde yazarın zihin dünyasına dair neler söyleyebilirsiniz?

Romanda yer alan kahramanların çoğunun isimleri rastgele verilmiş değildir. Halit Ayaracı, Muvakkit Nuri Efendi, Şeyh Ahmet Zamani Efendi, Aristidi Efendi, Seyit Lütfullah, Abdüsselâm Bey, Devletli, Yangeldi Asaf Bey, Kefen Yırtan Zarife vb. Evdeki saatin adı bile ilginç: Mübarek. Aynı şekilde Çeşminigâr adlı kaplumbağa, Şerbetçibaşı elması... Tanpınar, verdiği isimlerle de bir bakıma o kişilerin karakterlerini ifşa etmek istiyor. Romandaki isim sembolizasyonu üzerine de bir inceleme yapılabilir.

Psikanaliz, XX. yüzyılın yeni bir bilim dalı ama siyasi, sosyal veya ferdî her türlü olayı psikanalizle izah etmeye kalkmak sonuç olarak tuhaf durumlar ortaya çıkarıyor. Tanpınar burada yer yer Dr. Ramiz üzerinden psikanalizle çok güzel alay ediyor. Gerçi Kaplan hoca derste Dr. Ramiz için Dr. Fikret Ürgüp adını zikrediyor ama Tanpınar'ın o günlerde yakından tanıdığını zannettiğim İzzettin Şadan adında bir ruh doktoru var, muhtemelen onun üzerinden psikanaliz konusunu ele alıp işlemiş olabilir.

Ayrıca, Türkiye'de henüz psikanalizin ne olup olmadığını tam olarak bilmediği yani Freud'un, Jung'un, Adler'in henüz tanınmadığı 40'lı yıllarda Tanpınar "Rüyalar" hikâyesiyle "Abdullah Efendi'nin Rüyaları"nı kaleme almış; bu çok önemli. Bence, Tanpınar'ın bu konuyla alakası üzerinde de bir çalışma yapılması lazım.